

operations. The need in joint complex application of special knowledge of experts in building and economics for researching a range of issues that apply to their joint (combined) competence is established and grounded. The article presents a systematization of complex building and economic examinations, connected with construction and assembly operations for budgetary funds, in a table. The table makes it possible to formulate questions to experts, choose the type of an examination when it is assigned: building, economic or complex building and economic; know the character of supposed conclusions as for the questions put: categorical, conditionally categorical, probable, or an examination of the issue is not possible. For experts, the presented table suggests choosing specific methods of examination and shows the sources that have been used. A well-timed complex building and economic examination can reduce the duration of an investigation and legal proceedings.

*Keywords:* building and economic examination, construction and assembly operations, contract, volume of works, material write-off.

УДК 343.148:347.78:004.4

**Ю. С. Харабуга**, старший науковий співробітник Львівського НДІСЕ

## АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІЦЕНЗІЙНОСТІ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*Розглянуто актуальні питання призначення й проведення судових експертиз із дослідження неліцензійності програмного забезпечення, у тому числі проблема відсутності чіткого визначення терміна «комерційне програмне забезпечення».*

*Ключові слова:* комп'ютерна програма, ліцензійність, комерційне програмне забезпечення, безкоштовне програмне забезпечення, вільне програмне забезпечення, програмне забезпечення з рекламою, умовно-безкоштовне програмне забезпечення.

Програмне забезпечення як об'єкт судових експертиз має подвійну природу. З одного боку, воно є об'єктом досліджень судової експертизи у сфері інтелектуальної власності в межах експертної спеціальності 13.1.2 «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)», а з другого – об'єктом судової комп'ютерно-технічної експертизи в межах експертної спеціальності 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів».

Відповідно до п. 5.5 розділу V чинної редакції Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень<sup>1</sup> одне із питань, що вирішується експертизою об'єктів інтелектуальної власності, звучить так: «Чи має ознаки неліцензійності використання комп'ютерної програми (назва)?»

Під ліцензією на використання комп'ютерної програми розуміється письмове повноваження на використання комп'ютерної програми в певній

<sup>1</sup> Див.: Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13>.

обмеженій сфері, надане особою, яка має виключне право дозволяти її використання. Ліцензія на використання комп'ютерної програми може бути виключною, одиночною, невиключною, а також іншого виду, що не суперечить закону.

На даний час серед методик, що внесені до реєстру методик проведення судових експертиз, існує лише одна методика, присвячена дослідженню ліцензійності програмного забезпечення. Це розділ 35 методики 0.1.16 «Загальна методика призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів», яка є результатом відповідної науково-дослідної роботи, завершеної у 2007 р. колективом авторів Харківського НДІ судових експертиз<sup>1</sup>. Крім цього, у 2013 році в Харківському НДІСЕ за участю Кіровоградського відділення Одеського НДІСЕ завершено НДР «Методичні рекомендації з питань дослідження програмної продукції на предмет відповідності ліцензійним вимогам»<sup>2</sup>, упровадження якої в експертну практику очікується у 2015 р.

Зазначені методика та методичні рекомендації дотримуються однаково науково-методичного підходу щодо дослідження ліцензійності програмного забезпечення. Вважається, що це предмет комплексної експертизи, під час якої експерт у галузі комп'ютерно-технічної експертизи встановлює наявність програмних продуктів, їх вид і технічні характеристики, а експерт у галузі інтелектуальної власності – наявність ліцензійної угоди, даних відносно назви, версії, серійного номера, ключа продукту, дати й місця інсталяції.

Виходячи з поширеної експертної практики, судові експертизи, пов'язані з дослідженням ліцензійності програмного забезпечення в межах кримінального провадження, можна поділити на дві категорії. До першої категорії належать експертизи, коли в слідства вже є дані огляду комп'ютерів або інших носіїв інформації, тому потрібен висновок експерта щодо наперед відомого слідству переліку програм. До другої категорії належать експертизи, коли такого переліку в слідства немає, тому спочатку ставиться питання про наявність на носії програмного забезпечення без уточнення його назви та типу встановлення, після чого – питання про його ліцензійність або неліцензійність. Якщо в першому випадку завдання, що ставиться перед експертом з експертної спеціальності 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», є чітким і зрозумілим (експерту потрібно встановити факт наявності конкретних програмних продуктів, після чого провести їх комп'ютерно-технічне дослідження), то в другому випадку питання дуже часто звучать подібно до народної казки: «Піди туди – не знаю куди,

<sup>1</sup> Див.: Методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів : звіт про НДР (закл.) / Харків. НДІСЕ; кер. Е. Б. Сімакова-Єфремян ; викон. А. І. Лозовий [та ін.]. — № ДР 0107U010825. — Х., 2007. — 181 с.

<sup>2</sup> Див.: Методичні рекомендації з питань дослідження програмної продукції на предмет відповідності ліцензійним вимогам : звіт про НДР (закл.) / Харків. НДІСЕ; кер. Т. А. Заніна ; викон. А. П. Копитько [та ін.]. — № ДР 0112U001389. — Х., 2013. — 129 с.

принеси те – не знаю що». Оскільки слідчий наперед не знає, які саме комп'ютерні програми (програмні продукти) його цікавлять, питання часто формулюються так «Які комп'ютерні програми містяться на носії інформації» або «Які програмні продукти містяться на носії інформації?». І тут виникає проблема різного тлумачення цих термінів слідчим та експертом.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» під комп'ютерною програмою розуміється набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його в дію для досягнення певної мети або результату. При цьому підкреслюється, що це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах. Що стосується термінів «програмний продукт», «програмний засіб» та «програмне забезпечення», то їх визначення містяться в різноманітних нормативних актах, затверджених відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Відповідно до чинної редакції Додатку 1 до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86<sup>1</sup>, під програмним забезпеченням (software) розуміється набір з однієї або більше програм або мікропрограм, зафіксованих на будь-якому матеріальному носії. При цьому під програмою (programme) розуміється послідовність команд для виконання або перетворення у форму, яка підлягає виконанню електронним комп'ютером, а під мікропрограмою (microprogramme) – послідовність елементарних програм, що зберігається в спеціальній пам'яті, виконання яких ініціюється запускаючою командою, уведеною до реєстру команд.

У п. 2 Загальних вимог до програмних продуктів, які закуповуються та створюються на замовлення державних органів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2009 р. № 869<sup>2</sup>, наведено такі визначення термінів:

- програмний продукт – програмний засіб, програмне забезпечення, які призначені для постачання користувачеві (покупцеві, замовникові);
- програмний засіб – комп'ютерна програма, взаємопов'язана сукупність комп'ютерних програм, процедур, правил, документації та даних;
- програмне забезпечення – програмний засіб або їх взаємопов'язана сукупність.

Подібне визначення термінів «програмний продукт» і «програмний засіб» міститься в п. 2 Порядку локалізації програмних продуктів (програмних

---

<sup>1</sup> Див.: Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-p>.

<sup>2</sup> Див.: Про затвердження загальних вимог до програмних продуктів, які закуповуються та створюються на замовлення державних органів : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2009 р. № 869 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/869-2009-p>.

засобів) для виконання Національної програми інформатизації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1998 р. № 1893<sup>1</sup>.

Отже, можна констатувати, що поняття «програмне забезпечення», «програмний засіб» та «програмний продукт» є ширшими за своїм обсягом, ніж поняття «комп'ютерна програма», оскільки програмне забезпечення (програмний засіб, програмний продукт) може містити декілька комп'ютерних програм. Наприклад, програмний продукт Microsoft Windows 7 містить графічний редактор Paint і текстовий редактор WordPad, що є прикладними програмами в складі операційної системи.

Таким чином, якщо перед експертом з експертної спеціальності 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» стоїть питання «Які комп'ютерні програми містяться на носії інформації?», то формально експерт має ідентифікувати будь-які комп'ютерні програми, у тому числі ті, що входять до складу програмних продуктів або не охороняються авторськими правами (наприклад, пакетні файли, що містять невелику кількість команд і відповідно не є результатом творчої діяльності).

З другого боку, питання «Які програмні продукти містяться на носії інформації?» також викликає зауваження, оскільки програмний продукт може постачатися кінцевому користувачу як вільне програмне забезпечення.

Термін «вільне програмне забезпечення» увів Р. Столмен, засновник проекту GNU, для опису програмного забезпечення (ПЗ), яке можна вільно запускати, копіювати, поширювати, вивчати, змінювати й поліпшувати. Сучасна версія визначення свободи ПЗ складається з чотирьох пунктів, пронумерованих від 0 до 3:

- свобода виконувати програму в будь-яких цілях (свобода 0);
- свобода вивчати роботу програми та модифікувати програму, аби вона виконувала ваші обчислення, як ви побажаєте (свобода 1);
- свобода передавати копії, щоб допомогти своєму ближньому (свобода 2);
- свобода передавати копії своїх змінених версій іншим (свобода 3).

Свобода поширювати (свободи 2 та 3) означає, що будь-хто вільний передавати копії, із змінами або без них, безкоштовно або стягуючи плату за поширення, кому завгодно й де завгодно. Свобода цих дій означає, що ніхто не зобов'язаний запитувати дозволу на ці дії чи платити за нього.

Комп'ютерна програма є вільною, якщо вона надає користувачам всі ці свободи в достатньому обсязі. У протилежному разі її не можна вважати вільною<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Див.: Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1998 р. № 1893 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1893-98-п>.

<sup>2</sup> Див.: Что такое свободная программа? / Фонд свободного программного обеспечения [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.ru.html>.

Вільне ПЗ поширюється під однією з ліцензій, котра закріплює за користувачем зазначені права. Найвідомішими з них є загальна публічна ліцензія GNU (GNU General Public License; GNU GPL), загальна публічна ліцензія обмеженого використання GNU (GNU Lesser General Public License; GNU LGPL), публічна ліцензія Mozilla (Mozilla Public License; MPL), ліцензія BSD (BSD License), ліцензія MIT (MIT License) і ліцензія Apache (Apache License).

Слід зазначити, що терміни «вільне програмне забезпечення» (англ. free software, або libre software) та «безкоштовне програмне забезпечення» (англ. freeware) не є синонімами. Іноді вільні програми поширюють безкоштовно, іноді – за суттєву плату. Часто одну й ту саму програму в одному місці можна отримати за гроші, а в іншому – безкоштовно. Програма є вільною не через ціну, а тому що в користувачів є свобода користуватися нею<sup>1</sup>. Навпаки, безкоштовне ПЗ поширюється завжди безкоштовно, але воно є різновидом власницького (пропріетарного) програмного забезпечення – ПЗ, на яке зберігаються як немайнові, так і майнові авторські права. Типовим проявом майнових авторських прав на безкоштовні програми є обмеження щодо їх комерційного використання.

Зазвичай терміном freeware позначають ПЗ, що розроблено приватними особами. Але під це визначення підпадають також програмні продукти, що створенні та безоплатно поширюються комерційними організаціями. Наприклад, відомий розробник ПЗ корпорація Adobe Systems поряд з комерційними продуктами Adobe Photoshop, Adobe Acrobat тощо випускає також безкоштовні програми Adobe Reader, Adobe Flash Player і Adobe Air, які можна вільно завантажити з інтернет-сайту корпорації.

Таким чином, аби експертам не описувати у висновках безкоштовне й вільне ПЗ, збільшуючи без необхідної потреби час проведення експертизи та її вартість, слідчі часом формулюють питання стосовно ліцензійності програмних продуктів, що є виключно комерційним програмним забезпеченням. Але в такому випадку виникає питання, що саме вважати таким ПЗ.

На цей час під комерційним програмним забезпеченням (англ. commercial software) розуміється ПЗ, створене комерційною організацією з метою одержання прибутків від його використання іншими, наприклад, шляхом продажу примірників<sup>2</sup>. Однак під таке визначення підпадає також безкоштовне ПЗ, зокрема програми класу adware – програмне забезпечення, під час використання якого користувачу примусово показується реклама. Базове призначення adware – це неявна форма оплати за використання ПЗ, що здійснюється за рахунок показу користувачу adware-програми рекламної інформації (рекламодавці платять за показ їх реклами рекламній агенції, рекламна агенція – розробнику adware-програми). У деяких випадках користувач має право відмовитися від примусової реклами, зареєструвавши свою версію програми.

---

<sup>1</sup> Див.: Продажа свободных программ / Фонд свободного программного обеспечения [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gnu.org/philosophy/selling.ru.html>.

<sup>2</sup> Див.: Комплексна судова експертиза програмного забезпечення : звіт про НДР (закл.) / Київ. НДІСЕ ; кер. Г. В. Прохоров-Лукін ; викон. А. В. Андрєєва [та ін.]. — № ДР 0108U005822. — К., 2008. — С. 63–64.

Також не зрозуміло, чи слід уважати комерційним ПЗ умовно-безкоштовне програмне забезпечення (англ. shareware). Історично слово shareware означало програми, що вільно розповсюджувалися третіми особами та містили прохання заплатити гроші автору програми. Проте з плином часу значення змінилося й, говорячи про умовне, все частіше стали мати на увазі не вільне поширення (якого в наш час може й не бути – програма може бути доступна тільки з сайту виробника), а прийоми, що використовуються авторами shareware-програм з метою спонукати користувача заплатити за безкоштовно отриману ним (але не безплатну) програму. Зараз під shareware найчастіше розуміють тип, спосіб або метод розповсюдження пропрієтарного ПЗ на ринку (тобто на шляху до кінцевого користувача), при якому випробувачеві пропонується обмежена за можливостями (неповнофункціональна або демонстраційна версія) чи строком дії (тріал-версія) або версія з вбудованим блокувачем-нагадуванням (NAG) про необхідність сплатити за використання програми. Отже, на сьогодні shareware з проміжного варіанту між безкоштовним і комерційним ПЗ стало по суті підвидом комерційного ПЗ. Типовими прикладами сучасних умовно-безкоштовних програм є програми WinRAR і Total Commander.

Згідно зі ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права» особа, яка правомірно володіє правомірно виготовленим екземпляром комп'ютерної програми, має право вносити зміни до програми тільки для виправлення явних помилок, якщо інше не передбачено угодою з автором або іншою особою, яка володіє авторським правом. Отже, модифікація користувачем програми типу shareware, що знімає накладені виробником обмеження або нагадування про необхідність сплатити за використання програми, та модифікація програм типу adware, що відключають примусову рекламу, є порушенням ліцензійної угоди стосовно цих програм. Також дуже часто замість подібної модифікації програм проводиться реєстрація продукту за допомогою чужих ключів (тобто файлів, що реєструють програму) або навіть програмних генераторів ключів.

Зважаючи на наведене, можна зробити висновок про те, що при загальному дослідженні програм, установлених на наданих носіях інформації, без конкретизації типу ПЗ, на експерта (або комісію експертів) покладається великий обсяг роботи, що не завжди є необхідним. Річ у тім, що в більшості випадків програми типу shareware не мають своїх представників в Україні, тому їх судовий захист неможливий. Крім цього, найчастіше вартість подібних програм є досить малою, а тому не становить інтересу для кримінального та/або цивільного розгляду в суді. Що стосується програм типу adware, то в разі їх модифікації важко встановити суму завданого власнику авторських прав збитку, якщо відсутня платна реєстрація програми для відключення примусової реклами.

Таким чином, поняття «комерційне програмне забезпечення» потребує термінологічного уточнення під час розроблення методики встановлення ознак неліцензійності використання комп'ютерних програм.

Говорячи про комерційне ПЗ, також не можна не згадати про abandonware – програмне забезпечення, яке більше не виставляється на про-

даж компанією-виробником і від якого виробник більше не одержує доходів. Термін *abandonware* не має юридичного значення, оскільки за законами більшості держав воно не може легально поширюватися без дозволу власника прав на нього. Але часто власник прав на подібне ПЗ не займається переслідуванням їх самовільних поширювачів, оскільки вони не є конкурентами йому та не завдають матеріальної шкоди, що перевищує розходи на їх переслідування. У багатьох випадках належність прав на *abandonware*-програми є нечіткою та з'ясування належного правовласника потребує значних витрат<sup>1</sup>.

Отже, якщо в питанні постанови обмежитися лише терміном «комерційне програмне забезпечення» без конкретизації, які саме за назвою примірники ПЗ повинні аналізуватися, на експерта або комісію експертів знову може бути покладено великий обсяг роботи, результати якої не є необхідними для слідства та подальшого судового розгляду.

Відповідно до ст. 69 КПК України в разі виникнення сумніву щодо змісту й обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, стосовно його уточнення. Таким чином, якщо питання постанови про призначення експертизи не містить чіткого переліку комп'ютерних програм або програмних продуктів, ліцензійність яких потрібно дослідити, експерт порушує клопотання про уточнення відповідних питань постанови щодо об'єктів авторського права, які є об'єктами комплексної експертизи ПЗ. Разом із цим при відсутності належної відповіді на клопотання експерт може поставити додаткові питання в порядку експертної ініціативи щодо конкретних програмних продуктів, які містяться на досліджуваному носії та можуть становити інтерес для слідства й суду під час кримінального провадження відносно незаконного відтворення примірників комп'ютерних програм<sup>2</sup>.

## **АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЦЕНЗИОННОСТИ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

*Харабуга Ю. С.*

*Рассмотрены актуальные вопросы назначения и проведения судебных экспертиз по исследованию нелегальности программного обеспечения, в том числе проблема отсутствия четкого определения термина «коммерческое программное обеспечение».*

<sup>1</sup> Див.: *Харабуга Ю. С.* Актуальні проблеми призначення та проведення комплексної експертизи програмного забезпечення / Ю. С. Харабуга, С. Б. Білий // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. — Х., 2010. — Вип. 10. — С. 534–539.

<sup>2</sup> Див.: *Харабуга Ю. С.* Актуальні питання судової комплексної експертизи програмного забезпечення / Ю. С. Харабуга // *Криміналістика и судебная экспертиза*. — К., 2013. — Вип. 58, ч. 2. — С. 463; *Він же.* Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення при дослідженні ліцензійності комп'ютерних програм // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, Харків, 7–8 листоп. 2013 р. — Х., 2013. — С. 168–169.

*Ключевые слова: компьютерная программа, лицензионность, коммерческое программное обеспечение, бесплатное программное обеспечение, свободное программное обеспечение, программное обеспечение с рекламой, условно-бесплатное программное обеспечение.*

## TOPICAL ISSUES OF EXPERT STUDIES OF SOFTWARE LICENSING

**Kharabuha Y. S.**

*The terms 'software', 'software tool' and 'software product' are wider than 'computer program', as software (software tool, software product) can include several computer programs. The article deals with currently existing software and takes notice of the lack of a clear normative and methodological definition of the term 'commercial software'. According to author's opinion, usage of terms 'computer program', 'software product' in the process of assigning an examination of licensing software is reasonable only for the software products, the name of which are presented in the resolution. If there is no proper answer to an expert's application as for specification of issues connected with the resolution, the expert can ask an additional question as an expert initiative as for specific software products that are stored on the examined data carrier and are of interest for the investigation and court during a criminal proceeding as for illegal reproduction of a computer programs.*

*Keywords: computer program, licensing, commercial program, free software, freeware, adware, shareware.*

УДК 343.983.7:57.08

**П. Б. Панфилов**, начальник отдела ФГКУ «Экспертно-криминалистический центр Министерства внутренних дел Российской Федерации», кандидат юридических наук,

**А. В. Саламатин**, заместитель начальника отдела ФГКУ «Экспертно-криминалистический центр Министерства внутренних дел Российской Федерации», кандидат биологических наук,

**З. Ю. Панфилова**, научный сотрудник ФГКУ «Экспертно-криминалистический центр Министерства внутренних дел Российской Федерации», кандидат биологических наук

## ВОЗМОЖНОСТИ СУДЕБНОЙ ОЛЬФАКТОРНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В РАССЛЕДОВАНИИ ТЯЖКИХ И ОСОБО ТЯЖКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ

*Рассмотрены вопросы использования возможностей судебной экспертизы запаховых следов человека для получения доказательственной информации при расследовании тяжких и особо тяжких преступлений против*